

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

امام سوکواری سید و سالار شہدلان ابا عبد اللہ
الحسین ع را سلطنت عرض قمی لکھنؤ

اصول و روش های تربیت دینی کودک در آموزه های اسلامی

❖ سیده فاطمه اشرفی، فارغ التحصیل کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث دانشگاه آزاد اسلامی ساری

❖ دکتر سید احمد میریان، استادیار گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه آزاد اسلامی واحد ساری

❖ دکتر حمید محمد قاسمی، استادیار گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه آزاد اسلامی واحد ساری

چکیده

✓ در اسلام بر تربیت فرزند تاکید فراوان شده است.

✓ آیات و بالاخص روایات متعددی در این زمینه بیان شده اند که ضرورت چنین مساله ای را دوچندان کرده است.

✓ بنیان خانواده می تواند با تربیت صحیح زمینه سعادت و با تربیت ناصحیح زمینه شقاوت فرزندان را فراهم کند.

✓ کودکی که در خانواده به درستی تربیت نشده است در آینده ممکن است دچار انواع انحرافات و نابهنجاری های اجتماعی گردد که به ضرر خود او و جامعه اش است. بنابراین تربیت صحیح از جمله مسائل مهمی است که باید تبیین گردد.

✓ در این مقاله سعی شده اصول و روشهای تربیت دینی براساس آموزه های اسلامی بیان گردد.

✓ کلیدواژه ها: تربیت دینی، کودک، اصول، روش

اهمیت تربیت دینی فرزند

- ✓ تربیت کودک نه تنها در زندگی خود او موثر است بلکه در جامعه نیز تاثیرگذار است.
- ✓ اگر تربیت، مذهبی و بر اساس اندیشه درست و استوار باشد وجدان اخلاقی طفل را بیدار می کند و فرد را از سقوط می رهاند. آلودگی ها در او رو به کاهش می گذارد و آرامشی نسبی برایش حاصل می آید.
- ✓ مذهب، عامل کنترلی برای فرد است که در اجتماع خود را از ایذاء و شرارت ها دور نگه دارد. اذیت و آزارش به دیگران نرسد.
- ✓ حضرت علی (ع) در نامه سی و یک نهج البلاغه خطاب به فرزندش امام حسن (ع) علت اهمیت آن را اینگونه بیان می کند:
- قلب کودک مانند زمین خالی است که هر بذری در آن بکارند می روید، از این رو تربیت تو را در کودکی و پیش از آن که قلبت سخت و ذهنت مشغول شود، آغاز کردم

اصول و روش های تربیت دینی

۱- اصل تغییر ظاهر

➤ یکی از اصول و قواعد عامه ای که باید در تربیت انسان به کار بست ظاهر سازی است.

➤ به عبارت دیگر، اگر نگاه کردن، سخن گفتن، سکوت کردن، گوش کردن، راه رفتن، نشستن، غذا خوردن و ... کودک به گونه ای مطلوب تنظیم شوند، احساسات، افکار و تصمیم گیری های معین و مطلوبی را در درون او خواهد انگیخت.

✓ روش تلقین به نفس

روش تلقین به نفس

➤ منظور از تلقین قولی آن است که به کودک بیاموزیم سخنانی را بر زبان جاری کند و از این طریق در معرض حالات مطلوب درونی قرار گیرد. همچنین باید به تلقین های منفی کودک مهار زد، مثلاً زمانی که می گوید من بچه بدی هستم، یا می گوید من از تاریکی می ترسم و... باید با آن مقابله کرد یعنی عکس آن را به کار برد.

➤ اما در زمینه تلقین قولی باید به یاد داشته باشیم که نباید تلقین ها اغراق آمیز و دور از واقع باشند. در تلقین فعلی نیز باید کودک را در معرض انجام عمل قرار دهیم تا از این طریق حالات درونی مطلوبی در او ایجاد نماییم. این روش از روش های اصل تغییر ظاهر می باشد که در تربیت کودک بسیار موثر است.

۲- اصل تحول باطن

➤ طبق برخی از آیات اگر تغییری در باطن آدمی رخ دهد، بر ظاهر نمودار خواهد شد و اگر ظاهر به خود تغییر نپذیرد باید تأویل آن را در باطن جست.

➤ نه تغییر ظاهر و نه تحول باطن، هیچیک به تنهایی راه به جایی نخواهند برد و اصل تغییر ظاهر و تحول باطن باهم می‌توانند تاثیرگذار باشند. اما در مورد کودکان به خاطر عدم درک کامل از عملکردشان اصل تغییر ظاهر بیشتر مطرح می‌باشد.

✓ روش اعطای بینش

✓ روش دعوت به ایمان

۲-۱- روش اعطای بینش

➤ آنچه باید در جریان آموزش مفاهیم دینی به کودکان، مورد توجه مربیان قرار گیرد، تأکید بر درک و آگاهی مفاهیم است، این حقیقت را می‌توان در کلام امیرالمؤمنین علی علیه السلام یافت که می‌فرماید: "فَضْلُ فِكْرٍ وَ تَفَهِّمِ أَنْجَعُ مِنْ فَضْلِ تَكَرُّرٍ وَ دِرَاسَةٍ". یادگیری ای که بر اساس تفکر و فعالیت فکری دانش آموز باشد، به مراتب سودمندتر از تکرار و مرور آن است.

۲-۲- روش دعوت به ایمان

➤ اولین موعظه لقمان حکیم به فرزندش که در قرآن آمده، دعوت به توحید و پرهیز از شرک می‌باشد که مقدم بر دیگر مسائل عبادی و اخلاقی شده است و این نشان می‌دهد در تربیت قرآنی فرزند، اولین امر، آموزش مسائل اعتقادی است: "وَ إِذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَ هُوَ يَعِظُهُ يَا بَنِيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ؛ (به خاطر بیاور) هنگامی را که لقمان به فرزندش - در حالی که او را موعظه میکرد - گفت: پَسْرَمُ! چیزی را همتای خدا قرار مده که شرک، ظلم بزرگی است" (لقمان، ۱۳)...

➤ پس از توحید، اساسی ترین مسأله در آموزه های قرآن، اعتقاد به معاد است. همانگونه که لقمان حکیم پس از نصیحت فرزندش به مسأله توحید، حسابرسی اعمال در قیامت را به فرزندش گوشزد کرده است.

۳- اصل مداومت و محافظت بر عمل

➤ مداومت و محافظت، اصلی است که در همه شؤون تربیتی باید مورد توجه باشد. بنابراین می توان از این اصل در تعلیم معارف قرآنی به کودکان بهره جست.

➤ از نظر اسلام، آموزش مفاهیم و حقایق دینی امری است که باید تا پایان عمر استمرار یابد و آدمی تحت تأثیر آن باشد. آموزش صحیح مفاهیم دینی در کودکی از چنان اهمیتی برخوردار است که اگر آموزش مفاهیم دینی در این دوران انجام نپذیرد، به آموزش در بزرگسالی نمی توان امید چندانی داشت.

✓ روش فریضه سازی

✓ روش تمرین و تکرار و عادت دادن

۳-۱- روش فریضه سازی

➤ فریضه یعنی حکمی که انجام آن واجب است و به هیچ وجه تعطیل شدنی نیست. این روش در قرآن کریم، در موارد متعددی به کار رفته است؛ از جمله، وجوب روزه، وجوب جهاد و به طور کلی، فریضه قرار دادن برخی احکام دیگر.

➤ طبق آیات مطرح شده در تربیت کودک هم نفس برنامه های تربیت دینی و هم اصل الزام کودک، امری منطقی به نظر می رسد؛ کودک باید خود را در برابر تکلیف احساس کند و بداند که اگر تن به تکلیف ندهد، با الزامهایی رو به رو خواهد شد. همین ویژگی تکلیف، سازنده است و کودک را به انجام اعمالی معین موفق می کند و حاصل آن مصون ماندن از پاره های لغزشها در حال یا آینده است.

۳-۲- روش تمرین و تکرار و عادت دادن

➤ در روایاتی، آموزش نماز و روزه به کودکان، قبل از سن تکلیف، بدون آن که سخت‌گیری شود، مورد سفارش قرار گرفته است.

➤ این مسأله نشان می‌دهد که تا قبل از سن تکلیف، آموزش نماز با هدف عادت دادن ابتدایی کودک به این عمل انجام می‌گیرد و هیچ‌گاه، بنا بر این نیست که در همین حد متوقف شود. لذا از آن جا که عادت شدن رفتار درست، حاصل تمرین و تکرار است، والدین و مربیان، باید قبل از زمان بلوغ، کودکان را نسبت به نماز خواندن و روزه گرفتن و نیز قرائت قرآن وادار کنند تا عادت نمایند.

۴- اصل اصلاح شرایط

➤ در آیه ۹۷ طه آمده است موسی با اخراج سامری از میان مردم و اصلاح شرایط توانست آثار ضلالت بار او را از جامعه بزدايد. بنابراین اصل اصلاح شرایط بیانگر آن است که برای ایجاد برخی آداب، عادات و رفتارهای مطلوب و حذف برخی عادات، افکار و رفتارهای نادرست باید به دستکاری شرایط و اصلاح شرایط زمانی و مکانی پرداخت.

✓ روش زمینه سازی

✓ روش تغییر موقعیت

✓ روش اسوه سازی

۴-۱- روش زمینه سازی

➤ با فراهم نمودن بستر مناسب، امکان پدید آوردن فضائل اخلاقی را در حد بالایی فراهم آوریم و برعکس از ایجاد زمینه‌هایی که باروری منفی دارد و می‌تواند رذایل اخلاقی را پیروید پیشگیری کنیم.

➤ زمینه‌های تربیت درست کودک را باید از همان ابتدای انعقاد نطفه در رحم مادر پی بگیریم و در مراحل بعدی پس از تولد کودک نیز به زمینه سازی برای تربیت دینی او اهتمام داشته باشیم. مثلاً در مورد آموزش نماز باید زمینه سازی از قبل صورت گرفته باشد و مرحله به مرحله به آموزش کودک پرداخت.

۴-۲- روش تغییر موقعیت

➤ امام صادق(ع) در روایتی ارزشمند، حدود دوستی را به زیبایی بیان فرموده است؛ و آن حدود عبارتند از: اول. ظاهر و باطنش نسبت به تو یک سان باشد؛ دوم. زیبایی و زشتی تو را زیبایی و زشتی خود ببیند؛ سوم. دست یابی به مال و رسیدن به مقام، رفتارش را نسبت به تو عوض نکند؛ چهارم. در باب رفاقت و دوستی از آن چه در اختیار دارد، نسبت به تو مضایقه نکند؛ پنجم. هنگام سختی‌ها و مصائب تو را تنها نگذارد.

➤ بنابراین ضمن توجه به بعد اجتماعی در تربیت کودک باید از نزدیک مراقب دوستان منتخب کودک نیز باشیم چرا که هر کودکی تربیت خانوادگی خاصی دارد و شاید ارتباط با هر شخصی مطابق با مصلحت کودکمان نباشد.

۴-۳- روش اسوه سازی

➤ یکی از مهم‌ترین روش‌های یادگیری در کودکان اسوه سازی است، بنابراین هر قدر الگوی رفتاری نزد کودکان از شخصیت محبوب‌تری برخوردار باشد، رفتارهای کلامی و غیر کلامی آن‌ها بیشتر مورد توجه واقع می‌شود.

➤ در این میان، الگوهای داریم که کودک با آن‌ها رابطه عاطفی بهتری برقرار می‌کند و بسیاری از بایدها و نبایدها را به عنوان «مثل»، از قول آن‌ها می‌توان بیان داشت؛ مانند حیوانات، که در قرآن کریم از این روش به نیکوترین وجه استفاده شده است. کلاغ در داستان هابیل و قابیل، نمونه‌ای از آن است که می‌تواند تاثیرگذار باشد.

۵- اصل اختیار و مسئولیت

➤ طبق آیات قرآن اصل مسئولیت انسان، اصلی است که باید در تمامی بخش‌های جریان تربیت و در تمام مقاطع و مراحل تربیت مد نظر قرار گیرد. در مورد ایجاد مسئولیت در کودکان نیز باید به حدود سنی و توانایی کودک توجه داشت چرا که هر سنی مقتضایی دارد.

➤ برای مثال دادن یک مسئولیت سنگین به کودک سه یا چهار ساله ممکن است باعث احساس حقارت در او شود و بالعکس دادن مسئولیتی متناسب با سن کودک در پرورش حس اعتماد به نفس و شخصیت کودک بسیار مؤثر خواهد بود.

✓ روش مواجهه با نتایج اعمال

✓ روش ابتلا

۵-۱- روش مواجهه با نتایج اعمال

➤ بر این اساس باید به نشان دان پیامدهای عمل فرد اکتفا کرد. هنگامی که فرد بیابد و ببیند که پیامد عمل وی، زیان خود او را بار می آورد یا آنکه به سود خود اوست زمینه مناسبی برای یافتن انگیزه درونی نسبت به ترک یا انجام عمل را یافته است.

➤ در تربیت کودکان نیز این روش موثر می باشد بدین صورت که کودکی که به چیز خطرناکی دست میزند با آسیب دیدن متوجه اشتباه خود خواهد شد و رفتارش اصلاح می گردد.

۵-۲- روش ابتلا

➤ امتحان راهی نیکو برای پالایش و پیرایش، و نیز شکوفایی و بالندگی است: "يَمْتَحِنَ الْمُؤْمِنُ بِالْبَلَاءِ كَمَا يَمْتَحِنُ بِالنَّارِ الْخَلَّاصُ" مؤمن به بلا آزمایش می‌شود چنانکه طلا و نقره در آتش گداخته و خالص می‌شوند.

➤ ابتلا و امتحان در کلمات امام زین العابدین (علیه السلام) به عنوان روش تربیتی، مربیان را به این روش هدایت میکند و همچنین اسوه‌ی عملی برای متریبان است. در مورد کودکان نیز می‌توان متناسب با توانایی آنها چنین امتحاناتی صورت گیرد.

۶- اصل حریت

✓ اسلام کودکان را نیز آزاد می گذارد تا هرگونه که خواستند، رفتار کنند، زیرا شیوه ای جز این برخلاف طبیعت کودک می باشد و حرکت معقول و منطقی تربیتی به شمار نمی رود.

✓ دوران نخست کودکی تا هفت سالگی دوران حکومت کردن و دستور دادن کودک است و بر والدین است که دستورهای کودکان را اطاعت کنند: "الْوَلَدُ سَبْعُ سِنِينَ." کودک تا هفت سال حاکم است.

✓ روش تربیت مقتدرانه

روش تربیت مقتدرانه

➤ در چنین خانواده‌ای، بر شیوه تربیتی والدین مقتدر، نه محدودیت مطلق سایه افکنده و نه این شیوه‌ی دچار معضل آزادی مطلق است، بلکه معیار رابطه‌ی والدین- فرزند، آزادی نسبی و متعادل و همچنین انضباط هدایت شده‌ای خواهد بود که فرصت کافی برای اظهار نظر به بچه‌ها می‌دهد تا مشکلات و خواسته‌های خود را با والدینشان در میان گذارند و در عین حال نظارت بر رفتارهای فرزندان وجود دارد.

۷- اصل نظارت و مراقبت

➤ از دیگر اصولی که در سیره معصومان (ع) یافت می‌شود نظارت و مراقبت از رفتار فرزندان است. تربیت فرزند مانند نهالی است که نیاز به مراقبت دارد. والدین و مربیان دلسوز باید در این سنین مراقب باشند که فرزندان با چه کسانی معاشرت دارند و چه مسائل و جریاناتی را دنبال می‌کنند تا اگر اشتباهی در کار باشد آن را گوشزد کنند و اگر فرزندان نسبت به حوادث اطراف آگاهی کافی ندارند آنها را آگاه کنند و بیدارباش دهند.

➤ در آیه ۶ تحریم آمده است: " قُوا أَنْفُسَكُمْ وَ أَهْلِيكُمْ نَاراً " خودتان و خانواده‌تان را از آتش جهنم حفظ کنید.

✓ روش منع و بازداری

روش منع و بازداری

➤ مربی و مسئول تربیت علاوه بر فراهم آوردن زمینه مناسب برای رشد و خلاقیت باید در حذف و زدودن زمینه‌ها و عواملی که ممکن است انحراف و تخلف پدید آورد، کوشا باشد.

➤ بیشترین انحرافات و تخلفات در کودکانی و نوجوانانی بروز می‌کند که هنوز اطلاعات و تجربه لازم را در رویارویی با رخدادهای زندگی ندارند و گاه ناخواسته یا ناخودآگاه ممکن است وارد آن شده باشند.

۸- اصل آراستگی

✓ طبق اصل حاضر، روابط میان مربی و متربی و آن چه در این ارتباط عرضه می‌شود، باید با وضعیت زیبا و آراسته پرداخته شود.

✓ در مورد کودکان نیز جاذبه زیبایی دوستی در هفت سال اول زندگی‌شان نقش آفرینی می‌کند، اما دامنه آن تنها محدود به حُسن ظاهر و زیبایی‌های محسوس است که مربیان باید به آن توجه کنند و آن را تعدیل کنند تا به سوی تجمل‌گرایی سوق پیدا نکند.

✓ روش آراستن ظاهر

✓ روش تزئین کلام

۸-۱- روش آراستن ظاهر

➤ مربی در برقرار کردن ارتباط تربیتی، باید به آراستگی ظاهر پردازد تا از عوامل ظاهری نفرت و گریز نیز تهی باشد. آراستگی، لزوماً مرادف اشراف‌منشی نیست، بلکه با سادگی نیز میتوان آراسته بود. پیامبرص در مقام مربی، بر حفظ آراستگی ظاهر، اصراری آشکار داشته است؛ چرا که پاکیزگی لباس ظاهر، از مهم‌ترین نشانه‌های شخصیت و تربیت و فرهنگ انسان است. "و ثِيَابَكَ فَطَهِّرْ." و لباست را پاک کن (مدثر، ۴).

۸-۲- روش تزیین کلام

➤ کلمات، مبین عواطف و احساسات انسان‌هاست و از نظر عاطفی، تأثیر فوق‌العاده‌ای در روحیه افراد دارند.

➤ هم‌چنین اگر به روش تربیتی لقمان حکیم با فرزندش دقت کنید، می‌بینید که لقمان، هنگام موعظه به فرزندش، چنان‌که در آیه ۱۳ و ۱۶ و ۱۷ از سوره لقمان آمده، سه بار از فرزندش با جمله «یا بُنَیَّ» تعبیر کرده که در فارسی معادل با جملاتی مانند: ای پسرکم، ای پسرجانم، ای فرزند دل‌بندم، ای عزیزم، می‌باشد و با این تعبیر محبت‌آمیز، عواطف او را جذب می‌کند.

۹- اصل فضل

➤ احسان و رحمت و عطائیکه خدا بر بندگان میکند بر خداوند لازم نیست بلکه از روی لطف و کرم می‌کند. لذا به آن فضل گوئیم چرا که نوعی زیادت است و گرنه بندگان حقی در نزد خداوند ندارند.

✓ روش مبالغه در عفو

✓ روش تبشیر و تشویق

✓ روش توبه

✓ روش مبالغه در پاداش

۹-۱- روش مبالغه در عفو

➤ این روش مانع از آن است که فرد به محض ارتکاب اولین خطا، مؤاخذه و مجازات شود، بلکه به موجب آن، لازم است مربی ابتدا عفو کند و حتی در این عفو مبالغه ورزد. طبق این روش، مربی مکرر خطاها و لغزشهای متربی را نادیده می‌گیرد. عفو از جمله مکارم اخلاق، می‌باشد که در قرآن به آن امر شده است: "خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ." (اعراف، ۹۹).

۹-۲- روش تبشیر و تشویق

➤ یکی از راه‌های جذب فرزندان به سوی آموزه‌های دینی و قرآنی نیز، تشویق و ترغیب است ولی تبشیر در مورد کودکان به صورت اندک مورد استفاده قرار می‌گیرد، درحالی‌که تشویق، اگر به گونه‌ای پسندیده و به جا باشد، بسیار کارساز است.

➤ با توجه به این‌که تشویق فرزندان، نوعی توجه و شخصیت دادن به آنهاست، سعی می‌کنند خود را از کانون توجه و محبت والدین دور نسازند و از این طریق به تکرار عمل یا رفتار مورد نظر پرداخته، تا جایی که جزیی از شخصیت رفتاری آنها می‌گردد.

۹-۳- روش توبه

➤ در مورد کودکان نیز درست است که اسلام، تنبیه را به عنوان یک وسیله تربیتی پذیرفته و انجام آن را در بعضی مواقع، مفید بلکه گاهی لازم می‌داند. اما باید دانست که تنبیه بدنی، خطرناک‌ترین روش تربیت است و حتی المقدور باید از آن اجتناب کرد.

➤ اما اگر اصلاح کودک از طریق دیگری مانند پند و اندرز، ذکر مصالح و مفاسد، نشان دادن الگوهای خوب، جایزه و تشویق و ... امکان‌پذیر نباشد می‌توان به قدر ضرورت از آن استفاده کرد. البته با تاکید بر توبه نکردن و عدم اظهار پشیمانی کودک که در آن صورت می‌توان از تنبیه استفاده کرد.

۹-۴- روش مبالغه در پاداش

➤ اصل فضل، ایجاب می‌کند که اگر از متربی، عمل مطلوبی، هرچند ناچیز سرزند، مربی آن را بی‌پاسخ نگذارد، بلکه باید گفت به اقتضای این اصل، لازم است پاداش از حد عدالت درگذرد و مظهر فضل و رحمت باشد.

➤ بنابراین با توجه به اهمیت این روش و استفاده خدا از تشویق، می‌توان تشویق را یکی از عوامل مهم و روش‌های مؤثر تربیت قرآنی دانست؛ چرا که تحسین و تشویق کودک با مبالغه، موجب میشود که حس اعتماد به نفس در او تقویت شود، استعدادهای درونی او رشد کند و قوای او به فعلیت برسد و کمالات مخفی وی آشکار شود.

نتیجه گیری

➤ دانشمندان گذشته و امروز بر تربیت فرزندان تاکید فراوان داشته اند. این مساله در جوامع مختلف مورد توجه قرار گرفته است. چه بسا تربیت صحیح زمینه رشد و بالندگی فردی در آینده و چه بسا تربیت نادرست زمینه شقاوت فردی را فراهم کند. این مساله در آیات و روایات مطرح شده است و اصول و روش‌هایی از آیات و آموزه ای اسلام استنباط شده اند که راهنمای والدین و مربیان در تربیت خواهد بود.

➤ آشنایی والدین با این اصول و روشها و بکارگیری آنها در تربیت کودکان ضروری است. نمونه‌هایی از آن شامل اصل تغییر ظاهر است که روش تلقین به نفس (قولی - فعلی) را در بر می گیرد، در این اصل باید با انتقال تلقینات مثبت به کودک و از میان برداشتن تلقینات منفی، ظواهر رفتار کودک را تغییر داد .

➤ اصل دیگری که مطرح می‌باشد. طبق اصل اصلاح شرایط نیز که روش زمینه سازی، روش تغییر موقعیت و روش اسوه سازی مبتنی بر آن هستند باید موقعیت ها و شرایط نامناسب را با معرفی الگوهای سالم و دینی، تغییر شرایط نامناسب تربیتی و ایجاد زمینه دینداری در کودک تغییر داد.

باساس از ہمراستان